

**THE DIGITAL CORPUS OF KOBULETIAN -ADJARIAN “DEDABRULI”
MANUSCRIPTS “ –GOALS, PERSPECTIVES**

„კობულურ-აჭარული დედაბრული ხელით“ შესრულებული ხელნაწერების
ციფრული კორპუსი – მიზნები, პერსპექტივები

Mzia Khakhutaishvili

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor of
Batumi Shota Rustaveli State University,
Batumi, Rustaveli/Ninoshvili st., №32/35, 6010, Georgia,
+995597870141, mzia.khakhutaishvili@bsu.edu.ge,
<https://orcid.org/0000-0002-9734-2714>

Nana Tsetskhladze

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor of
Batumi Shota Rustaveli State University,
Batumi, Rustaveli/Ninoshvili st., №32/35, 6010, Georgia,
+995595917811, nana.tsetskhladze@bsu.edu.ge,
<https://orcid.org/0000-0002-7347-0033>

Grigol Kakhiani

Doctor of informatics,
6010, Georgia
+995551008270, g.kakhiani@bsu.edu.ge
<https://orcid.org/0009-0002-9413-1679>

Abstract. Among the humanities, codicology faced the biggest challenges in the digital age. Unlike traditional research, the principles of resource extraction and processing, methodology and even the research paradigm as a whole have changed. Resources digitized with high-resolution technologies (primary sources) are accessible, reliable, multifunctional and multidisciplinary.

Kobuletian-Ajarian “Dedabruli” manuscripts are examples of cultural heritage and belong to the end of the XVIII century and the beginning of the XX century. During the period of Ottoman rule in Adjara - the border region of Georgia, they had to preserve the language and national identity. Graphical and linguistic characteristics were also changed for secrecy (angled letters, vowels, not separating words, not using punctuation marks). Such writing is a modified type of the so-called Mkhedruli writing.

The paper presents the goals of the targeted scientific project of BSU - "Digital Corpus of Kobuletian-Adjarian “Dedabruli” Manuscripts" (2023); The importance of digitizing these manuscripts with modern technologies for further intensive inter- and multidisciplinary studies is justified.

Within the framework of the project, the architectonics of the digital corpus, and the user interface were defined. To make the resources available and use them for interdisciplinary research, a general standard of such manuscripts was developed, adapted to the specifics of the “Dedabruli” manuscripts.

In the structured corpus, converted electronic texts are attached to digital copies of manuscripts, and the characteristics of individual manuscripts are highlighted.

Systematization of manuscripts by genre (an amulet, an inscription, a personal letter, etc.) and function (healing, secret communication, etc.). serves to interdisciplinary, multiple uses.

Thematic searches (anthroponym, hydronym, toponym, name of the disease, names of saints, etc.) are provided in the dictionary of the corpus. Metadata is attached to the resources (author, place of creation of the manuscript, affiliation, font, ink colour, number of columns and lines, paper form: square folded, scroll, etc.).

The digital corpus will contribute to increasing the awareness of the "Kobuletian-Ajharian "Dedabruli" Manuscripts", deepening national self-awareness, and popularizing the research results throughout Georgia and the world. The creation of a bilingual (Georgian-English) database serves the same purpose.

The corpus is also promising in terms of further refinement and integration with other corpora.

Keywords. Manuscripts; "Dedabruli manuscripts", Kobuletian-Adjarian; Identity; Paleography-Codicology; Digitization; Digital Corpus.

მზია ხახუტაიშვილი

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
 ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
 ასოცირებული პროფესორი,
 ბათუმი, რუსთაველის/ნინოშვილის ქ. 32/35, 6010, საქართველო,
 +995597870141, mzia.khakhutaishvili@bsu.edu.ge,
<https://orcid.org/0000-0002-9734-2714>

ნანა ცეცხლაძე

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
 ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
 ასოცირებული პროფესორი,
 ბათუმი, რუსთაველის/ნინოშვილის ქ. 32/35, 6010, საქართველო,
 +995595917811, nana.tsetskhladze@bsu.edu.ge
<https://orcid.org/0000-0002-7347-0033>

გრიგოლ კახიანი

ინფორმატიკის დოქტორი
 6010, საქართველო,
 +995551008270, g.kakhiani@bsu.edu.ge
<https://orcid.org/0009-0002-9413-1679>

აბსტრაქტი. ჰუმანიტარულ მეცნიერებათაგან დიגיტალურ ეპოქაში ყველაზე დიდი გამოწვევების წინაშე კოდიკოლოგია დადგა. ტრადიციული კვლევებისგან განსხვავებით, შეიცვალა რესურსების მოპოვება-დამუშავების პრინციპები, მეთოდოლოგია და მთლიანად კვლევის პარადიგმაც კი. მაღალი გარჩევადობის ტექნოლოგიებით გაციფრებული რესურსები (იგივე პირველწყაროები) ხელმისაწვდომი, სანდო, მულტიფუნქციური და მულტიდისციპლინურია.

„ქობულურ-აჭარული დედაბრული ხელით“ შესრულებული ხელნაწერები კულტურული მემკვიდრეობის ნიმუშებია. ისინი XVIII საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისსაა. ოსმალთა ბატონობის პერიოდში აჭარაში, საქართველოს საზღვრისპირა რეგიონში, მათ ენის და ეროვნული იდენტობის შენარჩუნება დაეკისრა. გასაიდუმლოების მიზნით შეიცვალა გრაფიკული და ლინგვისტური მახასიათებლებიც (კუთხოვანი ასოები, ხმოვანმეტობა, სიტყვების გაუმჯობესება, სასვენი ნიშნების გამოუყენებლობა). ასეთი წერა მხედრული დამწერლობის მოდიფიცირებული სახეა.

ნაშრომში გადმოცემულია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მიზნობრივი სამეცნიერო პროექტის – „ქობულურ-აჭარული დედაბრული ხელით“ შესრულებული ხელნაწერების ციფრული კორპუსის“ (2023 წ.) მიზნები; დასაბუთებულია შემდგომი ინტენსიური ინტერ- და მულტიდისციპლინური კვლევებისთვის ამ მანუსკრიპტთა თანამედროვე ტექნოლოგიებით დიგიტალიზაციის მნიშვნელობა.

პროექტის ფარგლებში განისაზღვრა ციფრული კორპუსის არქიტექტონიკა, სამომხმარებლო ინტერფეისი. რესურსების მისაწვდომობის, ინტერდისციპლინური კვლევებისთვის გამოყენების მიზნით შემუშავდა ამგვარ მანუსკრიპტთა ზოგადი სტანდარტი, რომელსაც მოერგო „დედაბრული ხელით“ შესრულებული ხელნაწერების სპეციფიკა.

სტრუქტურირებულ კორპუსში ხელნაწერთა ციფრულ ასლებს ერთვის კონვერტირებული ელექტრონული ტექსტები, გამოკვეთილია ცალკეული ხელნაწერის მახასიათებლები.

ხელნაწერთა სისტემატიზაცია ჟანრისა (ავგაროზი, წარწერა, პირადი წერილი და სხვა) და ფუნქციის (მკურნალობა, ფარული კომუნიკაცია და ა.შ.). მიხედვით ემსახურება ინტერდისციპლინურ, მრავალჯერად გამოყენებას.

კორპუსის ლექსიკონში მოცემულია თემატური საძიებლები (ანთროპონიმი, ჰიდრონიმი, ტოპონიმი, დაავადების სახელი, წმინდანთა სახელები და სხვა) და ა.შ. რესურსებს ერთვის მეტამონაცემები (ავტორი, ხელნაწერის შექმნის ადგილი, კუთვნილება, შრიფტი, მელნის ფერი, სვეტების და სტრიქონების რაოდენობა, ქაღალდის ფორმა: კვადრატულად დაკეცილი, გრაგნილი და ა. შ.).

ციფრული კორპუსი ხელს შეუწყობს „ქობულურ-აჭარული დედაბრული ხელნაწერების“ შესახებ ცნობადობის გაზრდას, ეროვნული თვითშეგნების გაღრმავებას, კვლევის შედეგების პოპულარიზაციას საქართველოსა და მსოფლიოს მასშტაბით. ამ მიზანს ემსახურება მონაცემთა ორენოვანი (ქართულ-ინგლისური) ბაზის შექმნაც.

კორპუსი პერსპექტიულია შემდგომი დახვეწისა და სხვა კორპუსებთან ინტეგრირების თვალსაზრისითაც.

საკვანძო სიტყვები: ხელნაწერები; დედაბრული ხელი; ქობულურ-აჭარული; პალეოგრაფია-კოდიკოლოგია; დიგიტალიზაცია; ციფრული კორპუსი.

შესავალი. დიგიტალურმა ეპოქამ ჰუმანიტარული მეცნიერებები სრულიად ახალი გამოწვევების წინაშე დააყენა. ინტერ-, მულტი- და ტრანსდისციპლინური კვლევებისთვის ღია რესურსების (Open Resource), რესურსებისა და მონაცემების გაცვლის (Resource and Data Exchange) საჭიროებამ, დიდ მონაცემთა ბაზების (Big Data) შექმნის აუცილებლობამ

მოითხოვა მათი მოპოვება-დამუშავების პრინციპების, მეთოდოლოგიის, ტექნოლოგიის დახვეწა და კვლევის პარადიგმის მთლიანად შეცვლა. ზემოაღნიშნულმა პრაქტიკამ ჰუმანიტარულ მეცნიერებებში არსებული მონაცემები, რესურსები და მათი ციფრული დამუშავების სერვისები ხელმისაწვდომი გახადა მკვლევართა გაცილებით ფართო წრისთვის, თუმცა მეთოდოლოგიური პრობლემები აფერხებს ამ პროცესს, ხელს უშლის წყაროების დიგიტალიზაციას. აღნიშნული გამოწვევების წინაშე პირველ რიგში ხელნაწერთმცოდნეობა (კოდიკოლოგია) დგას.

დღეისათვის ციფრულ ჰუმანიტარიაში პალეოგრაფიული და კოდიკოლოგიური კვლევები ერთ-ერთი პრიორიტეტული მიმართულებაა. ღირსსაცნობია „ციფრული ხელნაწერთმცოდნეობა“ (Digital Codicology) (კვლევისთვის სასარგებლო ციფრული რესურსები და ბაზები იხ. (<https://www.digipal.eu/about/digipal/>)).

აჭარის, როგორც საზღვრისპირა რეგიონის, ისტორიის შესწავლაში საგანგებო ადგილი ეთმობა „დედაბრული ხელით“ შესრულებულ ხელნაწერებს, რომელთა ფუნქციაც სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს გამუსლიმანების პერიოდში ენის, ეროვნული და ეთნიკური იდენტობის დაცვა იყო. ეს მრავალმხრივ საინტერესო მოვლენა დღემდე ჯეროვნად შესწავლილი არ არის.

როგორც ცნობილია, ქართული ხელნაწერი მემკვიდრეობა უცხოეთის საცავებში, სამონასტრო ცენტრებში, მუზეუმებსა თუ კერძო კოლექციებშიც ინახება. მათზე წვდომა გარკვეულ სიძნელეებს უკავშირდება, რომელთა გადალახვა ან რეგულირება დააჩქარებს ახალი ტექნოლოგიების დანერგვას და კვლევა-ძიებას.

დღესდღეობით ვერიფიცირებისა და წყაროს სანდოობის ხარისხის გაზრდის მოთხოვნებიდან გამომდინარე გადაუდებელი ამოცანაა მანუსკრიპტთა მაღალი გარჩევადობის ციფრული ასლების შექმნა, რაც მოიცავს არა მხოლოდ ორიგინალი ხელნაწერის ციფრულ ასლს, არამედ ამ ხელნაწერისა და ასლის სტანდარტულ აღწერას. ეს კი მონაცემთა დამუშავებისა და შესაბამის ბაზებში მათი ინტეგრაციის შესაძლებლობას იძლევა. ასეთი სახით შენახულ „გაციფრულებულ“ წყაროებს შემდგომში ვუწოდებთ დიგიტალურ რესურსს, ხოლო პროცესს – დიგიტალიზაციას. რადგან დაბალი გარჩევადობის ხელნაწერები (განსაკუთრებით აღწერის გარეშე) ფაქტობრივად „მეორეულ წყაროებს“ წარმოადგენს, ისინი „ნაკლებად იძლევა ამომწურავ ინფორმაციას ხელნაწერის პალეოგრაფიულ-კოდიკოლოგიური მახასიათებლებისა და თავად ტექსტის შესახებ. დიგიტალიზებული ხელნაწერები კი პირველწყაროებს უტოლდებიან“ (თვალთვაძე, 2022:63).

ახალი ტექნოლოგიების დანერგვა ტრადიციულისგან განსხვავებით დიგიტალურ რესურსებს ხელმისაწვდომს და მრავალჯერადად გამოყენებადს ხდის, რადგან „ამ რესურსებთან დაკავშირებული თანამედროვე საძიებო სისტემები მოქნილია, რესურსებზე დართული მეტამონაცემები მულტიდისციპლინური და მულტიფუნქციურია“ (თანდაშვილი, 2020: 10-15).

ნაშრომის მიზანია ბსუ-ს მიზნობრივი სამეცნიერო პროექტის „ქობულურ-აჭარული დედაბრული ხელით“ შესრულებული ხელნაწერების ციფრული კორპუსის“ (ბსუს აკადემიური საბჭოს დადგენილება № 06-01/04, 31.01.2023) არსის გაცნობა, ამ ხელნაწერთა თანამედროვე ციფრული ტექნოლოგიებითა და ინოვაციური მეთოდოლოგიით კვლევის აუცილებლობის დასაბუთება.

სტატიაში პასუხი გაეცემა **საკვლევ კითხვებს**: რა თავისებურებებით ხასიათდება ქობულურ-აჭარული „დედაბრული ხელით“ შესრულებული ხელნაწერები; რა ადგილი უჭირავს მათ ქართველი ხალხის კულტურულ მემკვიდრეობაში; რატომაა აქტუალური მათი კვლევა; რატომ არის მაღალი გარჩევადობის ტექნოლოგიებით დიგიტალიზება აუცილებელი პალეოგრაფიული და ტექსტოლოგიურ-კოდიკოლოგიური ანალიზისთვის; როგორია ამგვარ ხელნაწერთა კორპუსის ჩარჩოსტანდარტი; რა არის კორპუსის შექმნის

მიზანი და რამდენად იქნება მიღებული რესურსები ღირებული შემდგომი ინტენსიური ინტერ- და მულტიდისციპლინური კვლევებისათვის; როგორაა შესაძლებელი ამ კორპუსის ინტეგრირება სხვა ანალოგიურ კორპუსებთან; კვლევის რა პერსპექტივები არსებობს?

„დედაბრული ხელნაწერების“ კვლევა აქტუალურია საზღვრისპირა რეგიონების მრავალი კუთხით შესასწავლად. სისტემატიზებული რესურსები ინტერდისციპლინური (პალეოგრაფია, ლინგვისტიკა, დიალექტოლოგია, ენის ისტორია, სალიტერატურო ენის ისტორია, სტილისტიკა, ლინგვოკულტუროლოგია, ისტორია, ეთნოგრაფია, ეთნოლოგია, სოციო- და ფსიქოლინგვისტიკა) გამოყენებისაა.

მეთოდები. კვლევისას გამოყენებულია აღწერითი, ანალიზის, სინთეზის, შედარება-შეპირისპირებითი, პალეოგრაფიული, კოდიკოლოგიური, ლინგვისტური ანალიზის, დოკუმენტაციის მეთოდები.

შედეგი. ოსმალთა ბატონობის პერიოდში ქობულურ-აჭარული „დედაბრული ხელით,“ საიდუმლო დამწერლობით, მუჰაჯირები და ადგილობრივები სამი საუკუნის განმავლობაში ენას, ეროვნულ, ეთნიკურ თვითმყოფადობას ინარჩუნებდნენ.

პროექტის ფარგლებში მოპოვებულია „ქობულურ-აჭარული დედაბრული ხელით“ შესრულებული ახალი ხელნაწერები; ყველა ხელნაწერი გაციფრულებულია მაღალი გარჩევადობის ციფრული ტექნოლოგიებით, რაც უზრუნველყოფს წყაროების სანდოობის ხარისხის ამაღლებას და საფუძვლად დაედება პალეოგრაფიულსა და ტექსტოლოგიურ-კოდიკოლოგიურ კვლევებს.

შეიქმნა დედაბრული ხელით შესრულებულ ხელნაწერთა ციფრული კორპუსი წინასწარ განისაზღვრა სტრუქტურა (პირველადი მონაცემების განთავსება, რესურსებზე მეტამონაცემების დართვა და კორპუსის აღჭურვა საგანგებო პრერეკვიზიტებით, კორპუსმენეჯერით, რომელიც კორპუსის უზრუნველყოფას ემსახურება. შემუშავდა ამ ტიპის რესურსების ზოგადი სტანდარტი, რომელიც კვლევის მისაწვდომობის, ინტერდისციპლინური, მრავალჯერადი გამოყენებისა და მსოფლიო მასშტაბით ეფექტიანობის გაზრდის გარანტი გახდება.

მონაცემთა ბაზა ორენოვანია (ქართულ-ინგლისური), რაც გაზრდის „დედაბრული ხელით“ შესრულებული ხელნაწერების შესახებ ცნობადობას და აჭარის რეგიონისადმი ინტერესს. კორპუსი პერსპექტიულია შემდგომი განვითარების (გაფართოება, სრულყოფა-განახლება, დახვეწა, ლინგვისტური ანოტირების დონეების გაღრმავება) და სხვა კორპუსებთან ინტეგრირების თვალსაზრისითაც.

მსჯელობა. ხელნაწერ მემკვიდრეობას მსოფლიო კულტურის ისტორიისთვის უნიკალური მნიშვნელობა აქვს, რადგან ამა თუ იმ ხალხის სულიერი და ინტელექტუალური განვითარების დონეს გვიჩვენებს. მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის ქართული ხელნაწერი მემკვიდრეობა 2011 წლიდან „UNESCO“-ს პროგრამის – „მსოფლიო მემკვიდრეობის“ რეესტრშია შეტანილი.

ძველი ქართული ხელნაწერების შეგროვება XIX საუკუნის II ნახევარში ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ დაიწყო. დ. ყიფიანი და ი. ჭავჭავაძე არაერთი ხელნაწერისა და ხელნაწერთა კომპლექსის შემომწირველები ყოფილან (დანელია, 1998).

პალეოგრაფიულ-კოდიკოლოგიური და ტექსტოლოგიური კვლევებისთვის უპირველესი ამოცანაა ხელნაწერთა დიგიტალიზაცია. იგი XX საუკუნის ბოლოს დაიწყო გერმანელმა ქართველოლოგმა და კავკასიოლოგმა, პროფ. იოსტ გიპერტმა. მეცნიერი გრაცის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკის ხელნაწერების დიგიტალიზაციით დაწყებულ

საქმეს ქართველ კოლეგებთან ერთად კვლავაც აგრძელებს (თანდაშვილი, ყამარაული, 2021: 71).

მსოფლიოში შექმნილია ხელნაწერთა არაერთი ციფრული კოლექცია: მეტამონაცემებით აღჭურვილი ხელნაწერთა ბაზა, ციფრული კატალოგი თუ დიგიტალური ბიბლიოთეკა¹. განსაკუთრებით აღსანიშნავია XX საუკუნის ბოლოს პროფესორ იოსტ გიპერტისა და ქართველი მეცნიერების ურთიერთთანამშრომლობით შექმნილი პროექტების (ARMAZI; TITUS)² გაციფრულებული ხელნაწერები.

ხელნაწერი წიგნის ისტორიის საგანძურში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს „დედაბრული ხელით“ შესრულებულ ხელნაწერებს. სპეციალურ ლიტერატურაში წერის ამგვარი მანერის შესახებ არსებობს მკვლევრების: ნ. ბერძენიშვილის, დ. ბაქრაძის, თ. სახოკიას, ვ. სილოგავას, თ. ხაჭომიას, ხ. ახვლედიანის ნაშრომები. საისტორიო წყაროებში ტრადიციულად გადამწერებად მამაკაცები მოიხსენიებიან, „დედაბრული ხელნაწერები“ კი ქალის ხელითაა შექმნილი (სილოგავა, 2008: 138; ბერძენიშვილი, ჯავახიშვილი, ჯანაშია, 1948: 324; სახოკია, 1950: 245; ახვლედიანი, 1978: 231) და ულამაზო ხელით, ცუდი მხედრულითაა შესრულებული.

ოსმალთა ბატონობის ეპოქაში „დედაბრული ხელი“ იხმარებოდა გამაჰმადიანებულ ქართულ მოსახლეობაში, უმთავრესად ქალებში (ბერძენიშვილი, ჯავახიშვილი, ჯანაშია, 1948: 324). „ამათ მიწერ-მოწერა ქართულად აქვთ... მიწერ-მოწერისათვის განსაკუთრებული ასოებიც კი შეუქმნიათ მაჰმადიან ქართველებს“ (ბურჭულაძე, 1914: №1169).

გასაიდუმლოების ფუნქციის გამო „დედაბრული ხელი“ პროფესიული წრის მეტყველებრივ ნაირსახეობად, რიტუალურ არგოდ მიიჩნევა (ხახუტაიშვილი, 2017:15).

დ. ბაქრაძე 1873 წელს გურიასა და აჭარაში მოგზაურობისას საისტორიო მასალაში მოპოვებულ „დედაბრულ ხელნაწერებს“ მიიჩნევდა ეროვნული თვითდამკვიდრების ერთ-ერთ კომპონენტად, რომელთაც ეთნომენტალობის გადარჩენა ეკისრებოდა (ბაქრაძე, 1987:73). ოსმალთა ბატონობის პერიოდში ორიგინალური მხედრული მძლავრი „ფარი“ გახდა ეთნიკური და ეროვნული ერთიანობის შეგნებისა: მან არაერთხელ გადაარჩინა ქართველობა სრული ეროვნული გადაგვარებისაგან“ (ხახუტაიშვილი, 2017). წერის საიდუმლო კულტურა არამარტო ენის გადარჩენას, არამედ ავთენტური, ქართული, ტრადიციებისა და ფასეულობების შენარჩუნებასაც ითვალისწინებდა.

„ქობულურ-აჭარული დედაბრული ხელი“ ორიგინალურ დამწერლობადაა მიჩნეული. ის, როგორც აღინიშნა, უშუალოდ უკავშირდება ოსმალთა ბატონობას და განირჩევა გრაფიკული მახასიათებლებით. იგი მხედრული ანბანის მოდიფიცირებული სახეა. მისი უმნიშვნელო-ვანესი ნიშანი ხმოვანმეტობაა, სიტყვები გაუმიჯნავია. სასვენი ნიშნები არ გამოიყენება. ეს კი დაფარვისა და გასაიდუმლოებისათვის მნიშვნელოვანი საშუალებაა (ხახუტაიშვილი, 2017: 38-39).

გრაფემების კუთხოვანი მოხაზულობაც ემსახურება ნაწერის შინაარსის დაფარვას. რაც შეეხება ხმოვანმეტობას, ეს ნიშანი (ასომეტობა) არაერთ უძველეს ძეგლსა და ისტორიული საბუთში გვხვდება, დასტურდება ტბეთის სულთა მატთანეშიც. „ქობულურ-

¹ <http://www.bl.uk/manuscript/default.aspx> ბრიტანეთის ბიბლიოთეკის ხელნაწერების ციფრულ მონაცემთა ბაზა; <https://digi.vatlib.it/> ვატიკანის ბიბლიოთეკის ციფრული კოლექცია; <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/> დიგიტალური ბოდლეი; <https://digital-scriptorium.org/> ამერიკის ბიბლიოთეკებსა და მუზეუმებში დაცული ხელნაწერების სკრიპტორიუმი; <http://www.earlymedievalmonasticism.org/listoflinks.html> შუა საუკუნეების დიგიტალიზებული ხელნაწერები

² ARMAZI - კავკასიური ენები და კულტურები: ელექტრონული დოკუმენტირება (1999-2002; ი. გიპერტი/მ.თანდაშვილი; Volkswagen-Stiftung, EUR 117.900); <https://armazi.uni-frankfurt.de/framee.htm>; TITUS - <https://titus.fkidg1.unifrankfurt.de/framee.htm?/index.htm>;

აჭარული დედაბრული ხელით“ შესრულებულ ყველა ხელნაწერში გვხვდება ამეტობა, იმეტობა და უმეტობა.

ზ. სარჯველაძემ ეს აუხსნელი მოვლენა „XI-XV საუკუნეების საბუთების ერთ ნაწილში გამოავლინა თანხმობების გამომხატველ გრაფემათა შორის (სარჯველაძე, 1976: 123), მაშინ, როცა „დედაბრულ ხელნაწერებში“ ის სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოშიც დასტურდება, რადგან გაბმულად წერას გასაიდუმლოების ფუნქცია ჰქონდა: მაგ.: *ამუ ადამიანისუ ხორუცუთა; თუვალუწაკურებისაგანუ, ურუცუხო მავალისაგანუ* ((kek3) ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული ხელნაწერი. ავტ.).

ჩვენამდე მოღწეული ამ ტიპის ხელნაწერები ჟანრობრივად მრავალფეროვანია (ავგაროხები, პირადი წერილები, წარწერები, მინაწერები, ე.წ. ხელრთვები). მანუსკრიპტები შინაარსით, ფორმითა და დანიშნულებით განსხვავდება ერთმანეთისგან. ისინი შესრულებულია ქალაქდზე. ავგაროხები ძირითადად გრაგნილებია.

„დედაბრული ხელით“ შესრულებული ხელნაწერების დიგიტალიზაცია ნათელს მოჰფენს პრობლემურ საკითხებს. სახარების XI საუკუნის ხელნაწერთა კოდიკოლოგიურ-ტექსტოლოგიური კვლევისას ბევრი რამ შეიცვალა ქართული თარგმანის ისტორიასთან, მისი რედაქციების ურთიერთმიმართების საკითხებთან, გიორგი ათონელის მთარგმნელობით-რედაქტორულ საქმიანობასთან დაკავშირებით (კვირკველია, 2019: 176).

დიგიტალიზაცია ეტაპობრივი პროცესია და გულისხმობს 1. ხელნაწერის გაციფრულებას (ხელნაწერთა ციფრული ასლების დამზადება); 2. მასში დაცული ტექსტების კოდირებას (ტექსტის ელექტრონული ვერსია); 3. გაციფრულებული ტექსტის შემდგომ დამუშავებას (გამოსაცემად მომზადება, კორპუსის რესურსად ქცევა).

ვინაიდან დღემდე არ არსებობს ქობულურ-აჭარული დედაბრული ხელნაწერების სისტემატიზაცია, საჭიროა ხელნაწერთა კატალოგიზაცია (ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით დაცულობის მითითება, შიფრის, პირთა და ტოპონიმთა საძიებლების დართვა, ბიბლიოგრაფიული აპარატი, ანალიზი).

პროექტის მიზანია დოკუმენტებისა და არქივების (დოკუმენტისტიკის) ინოვაციური მეთოდების დახმარებით „ქობულურ-აჭარული დედაბრული ხელით“ შესრულებულ ახალ ხელნაწერთა მოძიება, ყველა მანუსკრიპტის გაციფრულება, დიგიტალიზება და დაგროვილ მონაცემთა კლასიფიკაცია საერთაშორისო სტანდარტების მიხედვით. საინტერესოა კორპუსის არქიტექტონიკა: სამომხმარებლო ინტერფეისი (მოიცავს მეტამონაცემებისა და ფაქტობრივი მასალის საფუძველზე მარტივი და რთული, გაფართოებული ძიების მექანიზმების შექმნა); კორპუსის შესახებ ინფორმაციის განთავსება, ვებგვერდის სტრუქტურის, ციფრული კორპუსის სტანდარტის შემუშავება: მასზე „დედაბრული ხელით“ შესრულებული ხელნაწერების სპეციფიკის (ასოთა კუთხოვანი მოხაზულობა, ხმოვანმეტობა, სიტყვების გაუმიჯნაობა, უინტერვალო წერა და სასვენი ნიშნების უქონლობა) მორგება.

„ქობულურ-აჭარული დედაბრული ხელით“ შესრულებული ხელნაწერების სტრუქტურირებულ კორპუსში წარმოდგენილია სამეცნიერო საზოგადოებისთვის აქამდე უცნობი მანუსკრიპტების ციფრული ასლები. კონვერტირებულ ელექტრონულ ტექსტს თან ახლავს ხელნაწერის მაღალი გარჩევადობის მქონე ციფრული ასლი, ორიგინალი, რაც ტექსტის გაუმიჯნავი ადგილების ზუსტად გაშიფვრის საშუალებას იძლევა.

მნიშვნელოვანია ცალკეული ხელნაწერის მახასიათებლების გამოკვეთა (მაგ. ა, ბ, გ-ს წერის მანერა, გრაფიკული თავისებურებანი, ხმოვანმეტობა, ენა და სტილი). ხელნაწერის თანამედროვე ანბანით გაშიფვრა პირველწყაროს შემდგომი ანალიზის, ხელნაწერის აღდგენის და სხვა ტექსტებთან მიმართების დადგენის საშუალებასაც იძლევა. ხელახლა წაკითხვა მხოლოდ ამ მიმართების დადგენის შემდეგ არის შესაძლებელი.

დიგიტალიზაციის პროცესში ციფრულ გამოსახულებებთან ერთად მეტამონაცემების ჩართვა საშუალებას იძლევა, კორპუსის ლექსიკონში გაკეთდეს თემატური საძიებლები

(ანთროპონიმი, ჰიდრონიმი, გეოგრაფიული სახელი, დაავადების სახელი, წმინდანთა, მოწამეთა სახელები და სხვა); ხელნაწერები დალაგდეს ჟანრობრივად (ავგაროზი, წარწერა, პირადი წერილი და სხვა) და გამოიკვეთოს მათი ფუნქცია (მკურნალობა, ფარული კომუნიკაცია და ა.შ.).

მეტამონაცემებში დაზუსტებულია, ვინ არის ავტორი, სად შეიქმნა ხელნაწერი და ვის ეკუთვნის ის, დაზიანებულია თუ არა და როგორია დაზიანების ხარისხი; არის თუ არა იგი გაცხოველებული და ა.შ. დადგენილია ცალკეული ხელნაწერის შრიფტი, ფურცელთა რაოდენობა, ზომა, სისრულე, მითითებულია სვეტების და სტრიქონების რაოდენობაც, განსაზღვრულია მეღონის ფერი, ქაღალდის ფორმა (კვადრატულად დაკეცილი, გრაგნილი) და აღნიშნულია ხელნაწერის კუთვნილება.

ეს მონაცემები შემდგომი ინტერდისციპლინური კვლევის საშუალებას იძლევა. კორპუსში შესაძლებელია კონკრეტულ ხელნაწერსა თუ თემასთან დაკავშირებულ პუბლიკაციათა ინტეგრირებაც, რაც კონკრეტული საკითხის შესწავლის მდგომარეობას მოჰყვანს ნათელს.

ხელნაწერთა სამეცნიერო-საცნობარო აღწერისთვის ორენოვანი ბაზის შექმნა გაზრდის მათს ცნობადობას საერთაშორისო სამეცნიერო საზოგადოებაში.

ამდენად, ღია რესურსად ქცეული, გაციფრულებული ხელნაწერები, როგორც ხელმისაწვდომი პირველწყაროები, ამაღლებს მათი კოდიკოლოგიური და ტექსტოლოგიური კვლევების სანდოობის ხარისხს, შესაძლებელი გახდება მათი გადამოწმება და რეინტერპრეტაცია.

ხელნაწერთა კორპუსის მეტამონაცემთა სტანდარტი შესაძლებელია გაფართოვდეს, რათა დაიტოს „დედაბრული ხელით“ შესრულებულ ხელნაწერთა სპეციფიკა.

დასკვნა. ამრიგად, ქობულურ-აჭარული „დედაბრული ხელით“ შესრულებული ხელნაწერები თავისი ორიგინალურობით (ასოთა კუთხოვანი მოხაზულობა, ხმოვანმეტობა, სიტყვების გაუმიჯნაობა, უინტერვალო წერა და სასვენი ნიშნების უქონლობა) და ფუნქციით ქართული კულტურული მემკვიდრეობის თვითმყოფადი ნაწილია. მათი გაციფრულება, დიგიტალიზაცია, ღია რესურსებად ქცევა „ციფრული ქართველოლოგიისა“ და კოდიკოლოგიისთვის მეტად აქტუალურია.

ახალი ხელნაწერების მოპოვება, მაღალი გარჩევადობის ტექნოლოგიებით მანუსკრიპტთა გაციფრულება, დიგიტალიზაცია საფუძვლად დაედება სანდო პალეოგრაფიულსა და ტექსტოლოგიურ-კოდიკოლოგიურ კვლევებს.

ციფრული კორპუსის შექმნით (პირველადი რესურსები, მეტამონაცემები და კორპუსმენეჯერი) შემუშავდა ამგვარ ხელნაწერთა ზოგადი სტანდარტი, რაც მათი ინტერდისციპლინური და მრავალჯერადი გამოყენების, კვლევის მისაწვდომობის, პერსპექტიულობისა და მსოფლიო მასშტაბით ეფექტიანობის გაზრდის გარანტი იქნება. პოპულარიზაციას ემსახურება მონაცემთა ორენოვანი ქართულ-ინგლისური ბაზის შექმნაც შესაბამისი სამომხმარებლო ინტერფეისით.

სტრუქტურირებულ კორპუსში ინტეგრირებული ხელნაწერების ციფრული ასლები ჟანრობრივად დალაგებული (ავგაროზი, წარწერა, პირადი წერილი და სხვა), თანდართულია კონვერტირებული ელექტრონული ტექსტები, წარმოდგენილია ცალკეული ხელნაწერის მახასიათებლები და მეტამონაცემები, ლექსიკონი თემატური საძიებლებით (ანთროპონიმი, ჰიდრონიმი, გეოგრაფიული სახელი, დაავადების სახელი, წმინდანთა, მოწამეთა სახელები და სხვა) და ა.შ.

მიღებული სამეცნიერო პროდუქტი ხელს შეუწყობს „ქობულურ-აჭარული დედაბრული ხელით“ შესრულებული ხელნაწერების შესახებ ცნობადობის გაზრდას და ეროვნული თვითშეგნების გაღრმავებას. კორპუსის შექმნა პერსპექტიულია შემდგომი

განვითარების (გაფართოება, სრულყოფა-განახლება, ლინგვისტური ანოტირების დონეების გაღრმავება) და მისი სხვა კორპუსებთან ინტეგრირების თვალსაზრისითაც.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ახვლედიანი, ხ. (1978). *ნარკვევები საქართველოს ისტორიიდან*. ბათუმი: გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“.
- ბაქრაძე, დ. (1987). *არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში*. ბათუმი: გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“.
- ბერძენიშვილი, ნ., ჯავახიშვილი, ი., ჯანაშია, ს. (1948). *საქართველოს ისტორია*. ნაწილი I. თბილისი: სახელგამი.
- ბურჭულაძე, გრ. (1914). „*ქართული ენა ქართველ მაჰმადიანებში*“, „*სახალხო გაზეთი*“. №1169.
- დანელია ვ. (1998). *ნარკვევები ქართული სამწერლობო ენის ისტორიიდან*. თბილისი: თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- თვალთვაძე, დ. (2022). *ძველი ხელნაწერების ახალი სიცოცხლე – გაციფრულე-ბული ქართული ხელნაწერები და მათი მნიშვნელობა კოდიკოლოგიური და ტექსტოლოგიური კვლევებისათვის (ოთხთავის ხელნაწერების მაგალითზე)*. *Digital Kartvelology*.1. თბილისი: დიგიტალური ჰუმანიტარიის აკადემია, <https://adh.ge/wp-content/uploads/2022/08/Tvaltvdze-DiKa-V1.pdf> (მომიებულია 26.10.2023)
- თანდაშვილი, მ. (2020). *ენისა და კულტურის დოკუმენტირების თანამედროვე მეთოდები და ინსტრუმენტები, ლინგვოკულტუროლოგიური დიგიტალური არქივის მაგალითზე*. თბილისი: გამომცემლობა „უნივერსალი“.
- თანდაშვილი, მ., ყამარაული, მ. (2021). *შესავალი დიგიტალურ ქართველოლოგიაში*. თბილისი: გამომცემლობა „ივერიონი“.
- კვიციანი, ე. (2019). *სახარების XI საუკუნის ქართული ხელნაწერების კოდიკოლოგიურ-ტექსტოლოგიური ანალიზი და ოთხთავის გიორგი მთაწმინდლისეული რედაქციის ჩამოყალიბების ისტორია*. სადოქტორო დისერტაცია. თბილისი.
- სარჯველაძე, ზ. (1976). XI-XV საუკუნეთა ისტორიულ დოკუმენტთა ძირითადი ორთოგრაფიულ-ფონეტიკური თავისებურებანი. *საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია)*. N2. გვ.109-120.
- სახოკია, თ. (1950). *მოგზაურობანი. გურია, აჭარა, სამურზაყანო, აფხაზეთი*. თბილისი: სახელგამი.
- სილოგავა, ვ. (2008). *ენციკლოპედია „ქართული ენა“*. თბილისი:
- ხახუტაიშვილი, მ. (2017). *ქობულურ-აჭარული დედაბრული ხელი*. თბილისი: გამომცემლობა „ივერიონი“.

REFERENCES

- akhvlediani, kh. (1978). *nark'vevebi sakartvelos ist'oriidan* [Studies from the History of Georgia]. Batumi: Publishing House „Sabchota achara“.
- bakradze, d. (1987). *arkeologiuri mogzauroba guriasa da ach'arashi* [Archaeological Trip to Guria and Adjara]. Batumi: Publishing House „Sabchota achara“.
- berdzenishvili, n., javakhishvili, i., janashia, s. (1948). *sakartvelos ist'oria* [History of Georgia]. Part I. Tbilisi: Sakhelgami.
- burch'uladze, gr. (1914). „*kartuli ena kartvel mahmadianebshi*“ [“Georgian language among Georgian Muslims”]. *sakhalkho gazeti* [Sakhalkho gazeti]. №1169.
- danelia k'. (1998). *nark'vevebi kartuli samts'erlobo enis ist'oriidan* [Studies from the history of the Georgian written language]. Tbilisi: Tbilisi University Publishing House.
- tvaltvadze, d. (2022). *dzveli khelnats'erebis akhali sitsotskhle – gatsiprulebuli kartuli khelnats'erebi da mati mnishvneloba k'odik'ologiuri da t'ekst'ologiuri k'vlevebisatvis (otkhtavis khelnats'erebis magalitze)* [New life of old Manuscripts - Digitized Georgian manuscripts and their Importance for Codicological and Textological Studies (on the example of four-chapter manuscripts)]. *Digital Kartvelology*. 1. Tbilisi: Academy of Digital Humanities.
<https://adh.ge/wp-content/uploads/2022/08/Tvaltvadze-DiKa-V1.pdf> (modziebulia 26.10.2023)
- tandashvili, m. (2020). *enisa da k'ult'uris dok'ument'irebis tanamedrove metodebi da inst'rument'ebi, lingvok'ult'urologiuri digit'aluri arkivis magalitze* [Modern methods and instruments of documenting language and culture" on the example of linguistic and cultural digital archive]. Tbilisi: Publishing House „Universali“.
- tandashvili, m., qamarauli, m. (2021). *shesavali digit'alur kartvelologiashi* [Introduction to Digital Georgianology]. Tbilisi: Publishing House „Iverioni“.
- k'virk'velia, e. (2019). *sakharebis XI sauk'unis kartuli khelnats'erebis k'odik'ologiur-t'ekst'ologiuri analizi da otkhtavis giorgi mtats'mindliseuli redaktsiis chamoqalibebis ist'oria* [Codicological-textological Analysis of the 11th Century Georgian Manuscripts of the Gospels and the History of the Establishment of the four-chapter of Giorgi Mtatsmindali Redaction]. PhD work. Tbilisi.
- sarjveladze, z. (1976). *XI-XV sauk'uneta ist'oriul dok'ument'ta dziritadi ortografiul-ponet'ik'uri taviseburebani* [Basic Orthographic-Phonetic Features of Historical Documents of the XI-XV Centuries]. *sakartvelos sss metsnierebata ak'ademiis matsne (enisa da lit'erat'uris seria)* [Herald of the Academy of Sciences of the USSR of Georgia (Language and Literature Series)]. N2. pp. 109-120.
- sakhok'ia, t. (1950). *mogzaurobani. guria, ach'ara, samurzaqano, apkhazeti* [Travels. Guria, Adjara, Samurzakhano, Abkhazia]. Tbilisi: Publishing House “Sakhelgami”.
- silogava, v. (2008). *entsik'lop'edia „kartuli ena“* [Encyclopedia "Georgian Language"]. Tbilisi:
- khakhut'aishvili, m. (2017). *kobulur-ach'aruli dedabruli kheli* [Kobuletian-Ajarian “Dedabruli Handwriting”]. Tbilisi: Publishing House „Iverioni“.